

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน มีประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาของคนในท้องถิ่นตั้งแต่สมัยโบราณหลายประเพณีโดยมีกำหนดแบบแผนการทำบุญประเพณีหลักๆ ในแต่ละเดือนเรียกว่า ฮีตสิบสอง ซึ่งมีทั้งความเชื่อผี ความเชื่อพุทธศาสนา เช่น ฮีตที่หก บุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีการขอฝนเพื่อที่ชาวบ้านจะได้ทำไร่ทำนาทำการเกษตรกรรมให้ได้ผลผลิตดี ประเพณีบุญบั้งไฟ มีแนวคิดมาจากความเชื่อที่ว่า การจุดบั้งไฟขึ้นไปถวายพญาแถน ซึ่งเป็นผีฟ้าองค์สำคัญตามความเชื่อของชาวอีสานเพื่อให้พญาแถนพึงพอใจ แล้วบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกแล้ว ชาวไร่ ชาวนา ก็จะมีน้ำใช้ในการเพาะปลูกต่อไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การจัดประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่มีแนวคิดมาจากความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวอีสาน (สุริยา สมุทคุปดี และ พัฒนา กิตติอาษา 2533 : 7) แนวคิดของ (ฉลาดชาย รมิดานนท์ 2527: 32-33) แสดงทรรศนะไว้ว่า การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของมนุษย์มีความหลากหลาย ทั้งในด้านอำนาจและความเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์รวมทั้งความพยายามที่จะสร้างวิถีทางต่างๆ ที่มนุษย์คาดว่าจะสร้างความสัมพันธ์กับอำนาจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเชื่อถือได้ จากแนวคิดดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้ว่าการประกอบอาชีพ หรือกระทำกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ จึงมีผีหรือเทวดาหรือวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออำนาจที่อยู่เหนือมนุษย์ หรือเหนือธรรมชาติ เข้ามายุ่งเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์อยู่เสมอๆ ประกอบกับในสังคมระดับชาวบ้านของภาคอีสานซึ่งประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ เป็นศาสนาหลักของชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมี การนับถือผีหรือเชื่อถือในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควบคู่ไปด้วย ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้พุทธศาสนาที่ประชาชนในภาคอีสานซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไร่ ชาวนา นับถือและปฏิบัติอยู่นั้น มีลักษณะเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน คือเป็นการนับถือศาสนาพุทธที่มีความเชื่อในการเชื่อถือในเรื่องภูตผี เทวดา ตลอดจนอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผสมผสานสอดแทรกอยู่ด้วยและบางครั้งยังมีความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ปะปนอยู่อีกส่วนหนึ่งด้วย คติความเชื่อต่างๆ เหล่านี้ได้ผสมผสานเข้ากับพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน และได้มีการแสดงออกในลักษณะของการประกอบพิธีกรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม (ฉลาดชาย รมิดานนท์ 2533 : 249-521)

ประเพณีของชาวอีสานมีประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญและพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ยังเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านอย่างมั่นคง ส่วนประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมที่ยึดมั่นอยู่กับผี ผีเสื้อ เทวดา และอำนาจในสิ่งเหนือธรรมชาติ ยังอยู่ในระดับปานกลาง เช่นการเลี้ยงผีบรรพบุรุษยังคงพบเห็นอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน (ไพฑูริย์ มิกุล 2528 : 90-97) พิธีกรรม มีความสัมพันธ์กับความเชื่อ และพิธีกรรมต้องมีความเชื่อเป็นพื้นฐานของการกระทำไม่ว่าจะเป็นความเชื่อต่อสิ่งใด พิธีกรรมในประเทศไทยมีอยู่ 2 ประเภท คือ พิธีกรรมส่วนรวม มีแบบแผนการกระทำคล้ายคลึงกันทั่วประเทศ กับ พิธีกรรมจำเพาะถิ่น มีแบบแผนการกระทำเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่ง แต่องค์ประกอบของ พิธีกรรมทั้งสองประเภทจะเหมือนกัน คือ มีความเชื่อเป็นรากฐานการกระทำ มีผู้ประกอบพิธี อุปกรณ์ในพิธี วิธิดำเนินการ และผู้ร่วมพิธี (จารุวรรณ ธรรมวัตร 2530 : 190-192) ในจังหวัดอุดรธานี มีประเพณีสำคัญที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจากอดีตหลายประเพณี ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็มีการปฏิบัติเป็น ประจำตามแต่ความเชื่อของคนในท้องถิ่น โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นประเพณีที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ในการดำรงอยู่ตามหลักพระพุทธศาสนา

สำหรับประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอ บ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีการปฏิบัติและมีความเชื่อสืบทอดกันมาช้านาน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นพญานาค ซึ่งเกี่ยวพันกับตำนานพญานาคพุทธศาสนา และวิถีชีวิตของชาวบ้านท้องถิ่น ปัจจุบันได้มีประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ 1 ครั้ง ต่อปี คือวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ของทุกปี อีกทั้งน้ำที่บ่อคำชะโนดนี้ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์และถือว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัด อุดรธานี เมื่อคราวที่จัดงานพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง เมื่อวันที่เสาร์ที่ 5 ธันวาคม 2530 น้ำจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ “คำชะโนด” ได้รับเลือกไปร่วมงานพระราชพิธีดังกล่าว ประเพณีการบวงสรวงนี้ มีประชาชน ทั้งนอกพื้นที่และใน จังหวัดอุดรธานี ให้ความสนใจเชื่อถือและศรัทธาเข้าร่วมชมพิธีการบวงสรวง ดังกล่าวเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาประเพณีการบวงสรวงนี้อย่างเป็นงานวิชาการ และ พิธีกรรมนี้สำคัญต่อชุมชนแห่งนี้มาก เพราะชาวบ้านท้องถิ่นมีความเชื่อและศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และจะปฏิบัติพิธีกรรมการบวงสรวงนี้เป็นประเพณีทุกปี

เหตุที่ชาวบ้านโนนเมืองเลือกป่าคำชะโนดเป็นสถานที่จัดงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธก็เนื่องจากว่าสถานที่แห่งนี้ถูกระบุไว้ในตำนานว่าเป็นที่ขึ้นลงของพญาคูสุทโธ นาคราช และชาวบ้านเชื่อว่าป่าคำชะโนดเป็นเมืองบาดาลที่เจ้าปู่ศรีสุทโธปกครองอยู่และเป็นที่สิงสถิตของเหล่าวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และที่ชาวบ้านโนนเมืองเลือกพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธก็เพราะชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อได้กระทำพิธีกรรมนี้แล้วเจ้าปู่ศรีสุทโธจะคลบบันดาล

ให้หมู่บ้านและชาวบ้านมีความสงบสุขร่มเย็น ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล มีความสุขความเจริญตลอดปี เป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัว

การประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ก็เป็นการประกอบพิธีกรรมที่แฝงไว้ด้วยความเชื่อที่เกี่ยวกับความเชื่อในพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องภูติ ผี เทวดา ตลอดจนความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค จากเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาถึงประวัติความเป็นมาองค์ประกอบ ขั้นตอน วิธีการ สัญลักษณ์ต่างๆ ในพิธีกรรมนี้ รวมทั้งศึกษาพิธีกรรมที่ปรากฏในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดความรู้ใหม่แล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกทางหนึ่งด้วย

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อศึกษาประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่บ้านโนนเมือง ของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

2.2 เพื่อศึกษาพิธีกรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่บ้านโนนเมือง ของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

3. ขอบเขตการวิจัย

3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษาในพื้นที่หมู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

3.2 ขอบเขตด้านเวลา ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลภาคสนามตั้งแต่เดือน กุมภาพันธ์ 2554 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2555 เพื่อสามารถลงพื้นที่เก็บข้อมูลได้ 2 ปี

3.3 ด้านกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในงานวิจัยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม

3.3.1 **ผู้ปฏิบัติพิธี ผู้ประกอบพิธี ผู้นำชุมชน คนจัดเตรียมงานและสถานที่** จำนวน 11 คน จำแนกเป็น ผู้นำในการประกอบพิธี 1 คน ผู้นำชุมชน 2 คน ผู้จัดเตรียมงาน 4 คน ผู้จัดเตรียมสถานที่ 4 คน

3.3.2 **ผู้ร่วมพิธี**เป็นคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน จำนวน 20 คน จำแนกเป็นชาย 10 คน หญิง 10 คนอายุ 30 ถึง 50 ปี

4. นิยามศัพท์เฉพาะ

4.1 ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ หมายถึง การประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธซึ่งจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี

4.2 คำชะโนด หมายถึง แหล่งที่มีน้ำใต้ดินซับซึมอยู่ตลอดปี

4.3 ป่าคำชะโนด หมายถึง สถานที่จัดงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

5. ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย

5.1 ได้รับทราบประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

5.2 ได้รับทราบองค์ประกอบ ขั้นตอน และการประกอบพิธีกรรม ที่เกี่ยวกับประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

6. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยไว้ ดังนี้

6.1 การรวบรวมข้อมูล

6.1.1 แหล่งข้อมูลเอกสารที่รวบรวมจากแหล่งต่างๆ และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์

6.1.2 รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกต

1) การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (ดูรายละเอียดแบบสัมภาษณ์ภาคผนวก)

2) การสังเกต ผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม

6.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

6.3 นำเสนอรายงานผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

7. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ในหัวข้อนี้ผู้วิจัย จะแบ่งหัวข้อนำเสนอเป็น 3 ประเด็น คือ 1) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม 2) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อ แล 3) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม ชาวอีสาน

7.1 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม

7.1.1 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม

1) ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน และ นิพนธ์ อินสิน (2530) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับประเพณีไว้ในหนังสือภาษาวัฒนธรรม สรุปได้ว่า ประเพณีเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมเดียวกันว่าถูกต้อง ดีงาม และบุคคลในสังคมนั้นก็ร่วมกระทำ และปฏิบัติ โดยมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง มีการสืบทอดโดยการเรียนรู้ไปเรื่อยๆ และมีการเปลี่ยนแปลงให้ทันตามวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของคนในสังคมนั้น

สายทิพย์ นุกูลกิจ (2533) ได้ศึกษาค้นคว้าเนื้อหาประเพณีไว้ในเอกสารวรรณคดีเกี่ยวกับขนบประเพณี ได้รวบรวมการจัดประเภทของประเพณีไว้ซึ่ง สรุปได้ว่า

1. แบ่งตามฐานะของบุคคลผู้ประกอบพิธีแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1.1 ประเพณีของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีฉัตรมงคล ตลอดจนรัฐพิธีต่างๆ ที่รัฐบาลจัดถวายพระมหากษัตริย์เนื่องในวโรกาสต่างๆ

1.2 ประเพณีของราษฎรซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิตส่วนตัว ชีวิตครอบครัวและที่เกี่ยวกับส่วนรวมอันเนื่องด้วยเทศกาลต่างๆ เช่น การบวช การทำบุญขึ้นบ้านใหม่และเทศกาลเข้าพรรษา

2. แบ่งตามลักษณะของบุคคลผู้ประกอบพิธี แบ่งได้เป็น 3 ประเภทดังนี้

2.1 ประเพณีส่วนบุคคล หมายถึงประเพณีที่ถือปฏิบัติกันเฉพาะภายในครอบครัว เช่น ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการทำศพ และประเพณีการขึ้นบ้านใหม่

2.2 ประเพณีส่วนชุมชน หมายถึงประเพณีที่ถือปฏิบัติกันของคนทั่วไปในชุมชน เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทอดกฐิน และประเพณีทอดผ้าป่า

2.3 ประเพณีส่วนของรัฐบาล หมายถึงประเพณีที่ทางราชการจัดขึ้นเกี่ยวกับราชพิธีและรัฐพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและพระราชพิธีฉัตรมงคล

คนัย ไชยโยธา (2546) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับประเพณีของแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างไว้ในหนังสือ สังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย สรุปได้ว่า สภาพทางภูมิศาสตร์ลักษณะภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น มีความแตกต่างกันทำให้คนในสังคมนั้นๆ มีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันและส่งผลให้วัฒนธรรมแตกต่างกันด้วยเพราะวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคน คนในส่วนรวมของสังคมคิดเห็นอย่างไร รู้สึกอย่างไร และมีความเชื่ออย่างไร ก็แสดงออกให้เห็นในประเพณีที่คนในส่วนรวมสร้างขึ้น แล้วถ่ายทอดไว้ให้แก่นักการเพิ่มเติมสร้างสิ่งใหม่ และปรับปรุงสิ่งเก่าให้เข้ากันได้ เช่น เรื่อง ภาษา ประเพณี กิจกรรมการงาน การเล่น ศาสนา ดังนั้น ความเป็นมาของประเพณีจึงเกิดจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติค่านิยม เอกลักษณะ และความเชื่อของคนในสังคมต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่างๆ

2) งานวิจัยเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม

รัชนิกร เศรษฐ (2532) ได้ศึกษาค้นคว้าเนื้อหาประเพณีไว้ในเอกสารโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย ได้ให้ความหมายประเพณีสรุปได้ว่า ประเพณี คือ ความประพฤติที่สืบทอดกันมาจนเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในหมู่คณะ เป็นนิสัยสังคมซึ่งเกิดขึ้นจากการเอาอย่างผู้อื่นที่อยู่รอบๆ ตน หากกล่าวถึงประเพณีไทยก็หมายถึง นิสัยสังคมของคนไทยซึ่งได้รับมรดกตกทอดมาแต่ดั้งเดิมและมองเห็นได้ในทุกภาคของสังคมไทย

7.2 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อ

7.2.1 เอกสารเกี่ยวกับความเชื่อ

1) ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับความเชื่อ

ภิญโญ จิตต์ธรรม (2522) ได้ศึกษาค้นคว้าเนื้อหาความเชื่อไว้ในเอกสาร ความเชื่อคติชาวบ้านอันดับ 5 ได้ให้ความหมายของความเชื่อ สรุปได้ว่า ความเชื่อเกิดขึ้นเพราะความกลัว และความไม่รู้เมื่อมนุษย์ค่อยๆ เรียนรู้ และทำความเข้าใจกับสิ่งต่างๆ ในโลกมาหลายพันปี และเชื่อว่ามีความจริงลึกลับ บันดาลให้เกิดผลดี ผลร้าย จึงกลัวอำนาจลึกลับนั้นก็จะกระทำการสิ่งต่างๆ เพื่อมิให้ถูกลงโทษ

2) งานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อ

วิรุทธ ไชยเพชร (2542) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าแม่สองนางพี่น้อง จังหวัดมุกดาหาร โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและการเก็บข้อมูล

ภาคสนามด้วยการใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์ นำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามความมุ่งหมายและเสนอผลการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า องค์ประกอบของพิธีกรรม พบว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมนั้น นางทรงเป็นผู้มีบทบาทมากที่สุด ชาวมุกดาหารเชื่อว่าเป็นร่างทรงของเจ้าแม่สองนางพี่น้อง สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางติดต่อกับเจ้าแม่สองนางพี่น้องได้ระยะเวลาในการประกอบพิธีกรรม ปรากฏว่าพิธีกรรมส่วนบุคคลไม่สามารถกำหนดเวลาได้แน่นอนสามารถทำได้ตลอดปี สำหรับพิธีกรรมส่วนชุมชนสามารถกำหนดเวลาได้แน่นอน สถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าแม่สองนางพี่น้องจังหวัดมุกดาหารมีแห่งเดียว คือ ศาลเจ้าแม่สองนางพี่น้องจังหวัดมุกดาหาร วัสดุอุปกรณ์สิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมมีดอกไม้ ธูปเทียน และเป็นสิ่งของที่กำหนดให้ใช้ได้ทุกพิธีกรรม ส่วนวัตถุสิ่งของอย่างอื่นขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของพิธีกรรมนั้นๆ ลำดับขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมแบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ พิธีกรรมที่มีลำดับขั้นตอนไม่ซับซ้อน พิธีกรรมที่มีลำดับขั้นตอนซับซ้อน

ด้านคติความเชื่อที่มีต่อเจ้าแม่สองนางพี่น้องจังหวัดมุกดาหาร พบว่า คติความเชื่อด้านการประกอบพิธีกรรมทั้งหมด เป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีมากที่สุด ผสมกลมกลืนกับความเชื่อทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ชาวจังหวัดมุกดาหารมีความเชื่อว่าเจ้าแม่สองนางพี่น้องเป็นผีที่มีอำนาจสูงสุดในจังหวัดมุกดาหาร เป็นเจ้าผีผู้ปกครองคุ้มครองบ้านเมือง และมีฐานะเทียบเท่ากับเทพชั้นสูง

เพ็ญศรี วงษ์ไชยา (2540) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีตรุษไทภูผาม่าน อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น โดยศึกษาจากเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์ และการสังเกต ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ประเพณีตรุษไทภูผาม่าน เป็นประเพณีที่เกิดจากการแสดงความยินดีที่มีชีวิตผ่านพ้นอุปสรรคต่างๆ ในปีเก่าที่ผ่านมา และการเฉลิมฉลองต้อนรับปีใหม่ โดยการนับปีทางจันทรคติ บุตรหลานได้มีโอกาสขอขมาและขอพรจากญาติผู้ใหญ่ และได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว นอกจากนี้ยังเป็นการทำบุญเพื่อให้บ้านเมืองประสบแต่โชคดี ไม่มีภัยพิบัติต่างๆ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติผู้ใหญ่และบ้านเมือง เป็นประเพณีที่สอนให้คนมีสัมมาคารวะนอกจากนี้ยังมีการละเล่นพื้นบ้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นการแสดงความยินดีและเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะกัน

องค์ประกอบและขั้นตอนของประเพณีตรุษไทภูผาม่าน อำเภอภูผาม่าน พบว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 องค์ประกอบคือ บุคคล วัสดุอุปกรณ์ สถานที่ และวันเวลา บุคคล ผู้ร่วมพิธีกรรมที่สำคัญได้แก่พระสงฆ์ มรรคทายก ชาวบ้านที่เข้าร่วมในพิธีกรรมและข้าราชการ พ่อค้า คหบดี วัสดุอุปกรณ์ ที่สำคัญได้แก่ อาหารคาวหวาน น้ำเต้า ข้าวห่อ กระทงเก้าห้อง ดอกไม้ ธูปเทียน ด้านสายสัญญาณตุ้งหรือธง และเครื่องไทยทาน ซึ่งประกอบไปด้วย ข้าวสาร พริก เกลือ หอม

กระเทียม ข้าวตอก และข้าวเรียงเม็ด สถานที่ในการประกอบพิธีกรรมใช้ศาลาการเปรียญที่วัดประจำหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้าน และการแข่งขันกีฬา วันเวลาที่ประกอบพิธีกรรม กำหนดวันแรม 15 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี ส่วนลำดับขั้นตอนของประเพณีตรุษไทภูเขาผ่านไปพบว่ามีขั้นตอนเตรียมการ ซึ่งจะจัดเตรียม อาหารคาว-หวาน บางชนิด ปักตุง หรือธงจัดเตรียมสำหรับวางน้ำเต้า ข้าวห่อในวัน แรม 14 ค่ำ เดือน 4 ขึ้นดำเนินการจะเริ่มพิธีทางศาสนาโดย ทำบุญตักบาตร อุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว สวดกระทงเก้าห้อง สวดขวัญพระสงฆ์สามเณร และขอขมาพระสงฆ์สามเณร ขอพรจากญาติผู้ใหญ่และผู้อาวุโสที่มาร่วมทำบุญที่วัด และร่วมรับประทานอาหาร ส่วนตอนเย็นหนุ่มสาว เด็กและวัยกลางคนจะพากันไปขอขมาและขอพรจากผู้มีอาวุโสในหมู่บ้าน และจะพากันไปขอขมาและขอพรจากผู้มีอาวุโสใน หมู่บ้านของตนเอง ในวันขึ้นหนึ่งค่ำเดือนห้า จะเป็นการละเล่นเพื่อการเฉลิมฉลอง

ในด้านบทบาท และคติความเชื่อจากประเพณีตรุษไทภูเขาผ่านไปพบว่า ประเพณีตรุษไทภูเขาผ่านไปพบว่ามีบทบาทที่สำคัญคือ บทบาทด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจเมื่อถึงประเพณีนี้ชาวบ้านจะหยุดประกอบภารกิจต่างๆ เพื่อเตรียมการและการเข้าร่วมในพิธีกรรมและการละเล่นต่างๆ ทำให้ขาดรายได้ แต่ผู้ที่มิรายได้เพิ่มคือร้านค้าประจำหมู่บ้าน เนื่องจากมีการดื่มกิน ที่มีปริมาณมาก ด้านสังคม เป็นประเพณีที่สอนให้คนเคารพในระบบอาวุโส สูงกว่า จึงง่ายต่อการปกครองโดยเฉพาะผู้นำท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญต่อประเพณีดั้งเดิมของตนเอง และด้านวัฒนธรรมเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานานถึงแม้จะได้รับความสะดวกและมีเทคโนโลยีมากมายแต่ชาวไทภูเขาผ่านไปยังคงรักษาวัฒนธรรมการพูด และประเพณีดั้งเดิมไว้ได้อย่างดี ส่วนคติความเชื่อจากประเพณีตรุษไทภูเขาผ่านไปพบว่าเป็นความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยเชื่อว่าเมื่อประกอบพิธีกรรมนี้ไปแล้วเป็นการสะเดาะเคราะห์ให้กับบ้านเมือง หมู่บ้าน และตนเอง ให้รอดพ้นจากอันตรายต่างๆ และให้มีชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขในปีใหม่ที่จะมาถึง

7.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม ชาวอีสาน

เอกสารและงานวิจัยทางด้านประเพณีพิธีกรรม ชาวอีสาน มีการศึกษาวิจัยไว้มาก แต่ผู้วิจัยขอนำเสนอเฉพาะเอกสารและงานวิจัยด้านประเพณีพิธีกรรม ชาวอีสาน ที่มีความสัมพันธ์กับการศึกษาวิจัยเรื่องประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

วิจิตรา ขอนยาง (2532) ได้ศึกษาค้นคว้าเนื้อหาประเพณีไว้ในงานวิจัยการศึกษา ประเพณีพื้นบ้านจากวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ได้กล่าวถึงความสำคัญของประเพณีภาคอีสานในด้านต่างๆ สรุปได้ว่า

1. ด้านศาสนา ประเพณีบางประการทำให้ผู้ปฏิบัติได้แสดงกตเวทิตาต่อผู้มีพระคุณทั้งที่เสียชีวิตอยู่ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความสงบทางใจ มีสิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจเป็นผลให้เกิดการปฏิบัติที่ดีตามมา ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการปฏิบัติสนับสนุนคำสอนทางพุทธศาสนาที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจเอื้อเฟื้อมีเมตตาต่อมนุษย์

2. ด้านวัฒนธรรม ประเพณีมีส่วนควบคุมความประพฤติของคนในสังคมให้เป็นผู้มีความประพฤติอยู่ในทำนองคลองธรรม ประเพณีเป็นเอกลักษณ์ของประเทศเพราะประเพณีเป็นเรื่องของบุคคลและชุมชน ที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมมาเป็นเวลาช้านาน และประเพณีบางประการสามารถสรุปเรื่องราวของคนในสังคมบางอย่างให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

3. ด้านเศรษฐกิจและการปกครอง คุณค่าทางด้านนี้ไม่แสดงออกตรงๆ แต่จะแฝงไว้อยู่ในการปฏิบัติ เพราะประเพณีเป็นเครื่องหมายแสดงความผูกพันทางเศรษฐกิจการปฏิบัติ ประเพณีจะมีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเสมอให้มองที่การแลกเปลี่ยนทางวัตถุที่จะนำมาประกอบพิธีกรรมนั้นๆ เช่น ค่าสินสอด ของฝากค่ายกรู

วิช ปุณฺณโกทก (2542 : 2217-2220) อ้างว่าได้ศึกษาและเขียนเอาไว้เกี่ยวกับประเพณีการบวชนาคของชายชาวอีสาน และการทำบุญบวชนาคไว้ดังนี้

บวชนาค, บุญ ชาวพุทธถือว่าลูกผู้ชายทุกคนต้องบวช เพื่อทดแทนบุญคุณบิดามารดา เพราะเชื่อกันว่าการบวชนี้ได้านิสงส์มากสามารถแบ่งส่วนบุญกุศลมายังบิดามารดาด้วย โดยเฉพาะชาวอีสานจะนิยมทั้งบรรพชาเป็นสามเณร และอุปสมบทเป็นภิกษุ

นอกจากนี้ชาวอีสานยังถือกันว่ามีได้บวชเรียนเป็นบุคคลที่ไม่สมบูรณ์ เรียกว่า “คนดิบคนคาย” (คาย แปลว่า เปลา่ ว่างเปลา่) แม้แต่เพื่อนสาวก็จะไม่ยินยอมแต่งงานด้วย หากได้ผ่านการบวชเรียนแล้วยอมเป็นที่หวังปองของสาว ๆ ซึ่งยอมรับกันว่าเป็น “คนสุก” ฉะนั้นการบวชเณรหรือบวชพระจึงเป็นหน้าที่ของลูกชายชาวอีสานทุกคน

เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ชายอีสานจะเรียกว่า “จ้าว” นำหน้าชื่อ หากลาสิกขาบทแล้วจะเรียกว่า “เซียง” นำหน้าชื่อ แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่ผ่านการบวชเณรแล้ว หากอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้วจะเรียกว่า “เจ้าหัว” หรือถ้ามีความมักคั่นกันมากจะเรียกว่า “หม่อม” ถ้าพระภิกษุมีอายุมากจะเรียกว่า “เจ้าหัวพ่อ” หรือ “เจ้าหัวลุง” หรือบางท้องถิ่นเรียกว่า “ครูบาพ่อ” ก็มี ครั้นลาสิกขาบทแล้ว ยังมีชื่อนำหน้าตามลำดับฐานะที่บวชอีกด้วย เช่น “ทิด” คือ บวชยังไม่ได้รับการ “สดสรง” (รดสรง) จากชาวบ้านที่พร้อมใจกันยกย่องฐานะหรือสมศักดิ์แบบจารีตอีสาน หากขณะบวชได้รับการสดสรงให้เป็น “สำเร็จ” เมื่อลาสิกขาบทแล้วชาวบ้านจะเรียกชื่อนำหน้าชื่อว่า “จารย์” (อาจารย์) หากได้รับการสดสรงเป็น “ญาชา” และ “ญาครู” เมื่อลาสิกขาบทแล้วจะเรียกนำหน้าชื่อว่า “จารย์ชา” และ “จารย์ครู” ตามลำดับฯ เป็นต้น

บุญบวชนาคแบบจารีตภาคอีสาน ในสมัยอดีตชาวอีสานจะนิยมบวชนาคกันในเดือนหก โดยบวชพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน นั่นคือ ในปีนั้นๆ มีกุลบุตรที่ประสงค์จะบวชจำนวนเท่าไรก็จะทำพิธีพร้อมกันในคราวเดียว การที่จัดพิธีบวชนาคพร้อมกัน 5-10 รูป ของแต่ละวัดนั้นได้รับคำอธิบายว่า อุปัชฌาย์มีจำนวนน้อยและส่วนใหญ่อยู่ในเมืองที่ห่างไกลจากวัด การนิมนต์อุปัชฌาย์มาครั้งเดียวจะเสร็จพิธีทั้งหมู่บ้านเพราะการเดินทางของอุปัชฌาย์สมัยอดีตนั้นต้องเดินเท้า แต่อีกนัยหนึ่งเชื่อกันว่าเป็นธรรมเนียมมาตั้งแต่โบราณที่จะต้องจัดพิธีตั้งกองบวชรวมกันที่วัด แม้ในปัจจุบันคนที่มีฐานะร่ำรวยก็ยังไม่นิยมจัดกองบวชนาคที่บ้านเรือนเหมือนภาคกลางแต่การที่บวชครั้งละหลายๆ รูปนั้นค่อยๆ เลิกหายไปมากแล้วนั่นคือบวชครั้งละรูปหรือ 2 รูป มากกว่าบวชนาคหมู่เหมือนสมัยอดีต บางหมู่บ้านจะจัดพิธีบวชนาค (หมู่) พร้อมกับงานบุญบั้งไฟ นั่นคือ บวชนาคเสร็จ วันรุ่งขึ้นก็เริ่มงานบุญบั้งไฟ โดยแห่บั้งไฟไปพร้อมกับหมู่บ้านอื่น ซึ่งเป็นเจ้าภาพในการจุดบั้งไฟ

การเตรียมงานบุญบวชนาค บิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่ของกุลบุตรจะนำกุลบุตรมาฝากวัด เมื่อกุลบุตรตกลงใจจะบวชในปีนั้นๆ เจ้าอาวาสรับไว้เป็นนาค (ผู้ที่บวชจะต้องไปอยู่วัดระยะหนึ่ง เรียกว่า นาค) เพื่อเตรียมตัวเรียนรู้วัตรปฏิบัติของชาววัด และได้ฝึกท่องคำขานนาค (คำขออุปสมบท และบรรพชา) คำอาราธนาศีล อาราธนาธรรม ศีลห้า ศีลแปด ศีลสิบ รวมทั้งท่องคาถาสวดมนต์เจ็ดตำนาน ฯลฯ เมื่ออุปสมบทหรือบรรพชาแล้วจะสามารถสวดมนต์เจ็ดตำนานได้ทันที กุลบุตรที่จะบวชพระภิกษุหรือบวชเณรต่างก็มาอยู่วัดเป็นนาคทุกคน การอยู่วัดของนาคนั้นอยู่เป็นเดือนก็มี เมื่อชาวบ้านและเจ้าอาวาสเห็นว่ากุลบุตรในหมู่บ้านที่ตกลงใจบวชในปีนั้นๆ มาอยู่วัดเป็นนาคครบถ้วนแล้ว ก็จะกำหนดวันทำพิธี “บุญบวชนาค” พร้อมกัน โดยไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์และพระกรรมวาจารย์มาพร้อมในวันพิธี

ก่อนหน้าจะถึงวันบุญเล็กน้อย ฝ่ายเจ้าภาพและญาติพี่น้องจะเตรียมสถานที่ที่วัด อาจจะทำความสะอาดหอสวดสังฆกรรม (ศาลาการเปรียญ) หรือบางแห่งเรียกว่า “หอแจก” หากวัดมีสถานที่ไม่กว้างพอ อาจจะสร้างปะรำพิธี เรียกว่า “ผามบุญ” ก็ได้

เมื่อโฮม คือ วันรวม ตรงกับวันสุกดิบของภาคกลางเจ้าภาพ (พ่อแม่ และญาติสนิท) แต่ละคนที่รับเป็นเจ้าศรัทธาแก่นาคที่จะบวช (จะทำพิธีร่วมกันทั้งผู้บวชพระ และบวชเณร) จะนำผ้าไตรจีวร และเครื่องอัฐบริขารมาตั้งรวมกันที่หอสวดสังฆกรรม ซึ่งแยกออกเป็นกองๆ ตามนาคแต่ละคน ส่วนญาติอื่นๆ ที่ร่วมศรัทธาจะนำเครื่องอุปโภคบริโภคที่ควรแก่ภิกษุสามเณรมาร่วมกองบุญบวชนาคด้วย เช่น เสื้อสาด หมอนหนุน หมอนอิง ผ้าอาบน้ำ กระโถน หมอน้ำคนที ฯลฯ

หลังจากพระภิกษุฉันภัตตาหารเช้าเสร็จแล้ว จะเชิญนาคมาปลงผมเปลี่ยนเป็นนุ่งผ้าขาวหรือผ้าโสร่งจีบหน้านางเหมือนพระภิกษุนุ่งสบง มีผ้าห่มขาวเช่นเดียวกัน ครั้นพระภิกษุฉันภัตตาหารเพลแล้ว จะทำพิธีสู่ขวัญทุกคน โดยให้นาคนั่งชิดกับพาขวัญ ซึ่งจัดตกแต่งไว้ดีแล้ว มีนาค

จำนวนเท่าไรก็นั่งล้อมพาขวัญเป็นรูปครึ่งวงกลม ส่วนอีกด้านหนึ่งเจ้าพิธี คือ หมอขวน (ผู้สวดคำสวดขวัญ) จะนั่งตรงกันข้าม ส่วนชาวบ้านทั่วไปจะนั่งต่อจากนาคลดหลั่นกันไปหมอขวนจะจุดเทียนชัยภาษาถิ่นเรียกว่า “เทียนอาชญ์” ซึ่งปักอยู่บนพาขวัญบายศรี และสวดคำสวดขวัญซึ่งมีหลายสำนวน หากเป็นสำนวนพิสดารจะกล่าวถึงบุญคุณแม่ที่ต้องทนทุกข์เมื่อบุตรอยู่ในครรภ์ และฝ่าเสี่ยงทำนุถนอมมาตั้งแต่เบเบาะจนเติบโตใหญ่ ออกเปรี้ยวอดหวานเพื่อลูกน้อย

แห่นาค เมื่อสู่ขวัญบายศรีนาคเสร็จแล้ว ตกเย็นจะจัดพิธีแห่นาค ซึ่งเป็นพิธีกรรมใหญ่มาบรรดาญาติโยมจะมารวมกันที่วัด จัดขบวนแห่นาคจากวัด (หอสมุดโฮงธรรม) เดินไปตามหมู่บ้านโดยรอบ ตามปกตินาคทุกรูปจะเดินไปข้างหน้าขบวนอาจจะมียกยาวพ้อนำหน้า นาคพนมมือมีดอกไม้มารูปเทียนอยู่ในอุ้งมือเดินตามไป ญาติโยมจะถือผ้าไตรจีวร บาตร หมอน เสื้อสาคร โถง อาสนะ (สิ่งของเครื่องใช้ที่จัดอยู่ในบุญกองบวชของแต่ละรูป) เดินตามไปการเดินแห่รอบหมู่บ้านนี้ จะจัดเป็นขบวนตามลำดับนาคนั้นคือ นาคที่มาฝากตัวอยู่วัดก่อนจะถือว่าอาวุโสกว่านาคอื่นๆจะหน้านาคอื่นๆ ก็จัดรูปขบวนเช่นเดียวกันเดินตามเป็นชุดๆ หากเป็นฌรจะอยู่หลังสุดเมื่อเดินรอบหมู่บ้านก็กลับสู่ศาลาโรงธรรมเช่นเดิม

มื่อจัน วันฉลองนาค โดยปกติใช้วันเดียวกัน คือ ตกกลางคืนจะเรียกว่า “จัน” นั้นคือเจ้าภาพจะจัดหาการละเล่นมีแสดงสมโภช เช่น หมอลำ หนังบักตือ (หนังตะลุงแบบอีสาน) ในบริเวณลานวัด ชาวบ้านจะมาร่วมบุญ และเที่ยวงานกันตลอดคืน ส่วนญาติโยมและนาคจะพักผ่อนหลับนอนอยู่ที่ศาลาโรงธรรมนั้น

มื่อบวช รุ่งเช้าเมื่อทำบุญตักบาตรเสร็จแล้ว ก็จะเริ่มพิธีสงฆ์ นั่นคือนำนาคเข้าสิม (โบสถ์) เพื่อทำพิธีกรรมอุปสมบทตามแบบศาสนาพิธีทีละรูป เพราะสิมอีสานมีขนาดเล็กมาก โดยทั่วไปมีขนาดกว้าง 3 เมตร ยาว 3 หรือ 4 เมตร เมื่อนาคห่มผ้าจีวรออกจากสิมเป็นอันว่าเสร็จพิธี

พิสมัย แสงจันทร์เทศ (2536) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับมหัศจรรย์ อำเภอนมโหรี จังหวัดร้อยเอ็ด โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กับศึกษาข้อมูลในภาคสนามด้วยการสังเกตทางพิธีกรรมและสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นโดยศึกษาองค์ประกอบของประเพณีพิธีกรรม และคติความเชื่อที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวอำเภอนมโหรี ผลของการวิจัยสรุปได้ว่า ประเพณี พิธีกรรม ที่เกี่ยวกับมหัศจรรย์ของชาวอำเภอนมโหรีมีอยู่รวม 15 ประเพณี พิธีกรรม ประกอบด้วยประเพณี พิธีกรรมของชุมชน 5 ประเพณี คือ ประเพณีเลี้ยงมหัศจรรย์ ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีแข่งเรือ ประเพณีบุญคุ้ม และประเพณีสงกรานต์ ส่วนการประกอบพิธีกรรมระดับบุคคลหรือส่วนบุคคล มีอยู่รวม 10 พิธีกรรมคือ พิธีบอกกล่าว พิธีบ่า พิธีส่ง พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีรักษาความเจ็บป่วย พิธีก่อสร้างอาคารบ้านเรือน พิธีตั้งศาลพระภูมิ พิธีjemรด พิธีขอลูกและคลอดลูก พิธีแก้เสนหยาแฝดและแก้คุณไสย เมื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของประเพณี

พิธีกรรม พบว่า ด้านบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมนั้นเทียม (ร่างทรง) เป็นผู้มียบบาทสำคัญที่สุดซึ่งชาวพนมไพรเชื่อว่าเป็นร่างทรงของมเหศักดิ์ และสามารถติดต่อกับมเหศักดิ์ได้ด้านระยะเวลาในการประกอบพิธีกรรมสามารถทำได้ตลอดปี โดยมีสถานที่ที่ใช้กระทำพิธีอยู่ 3 แห่งคือ ดอนหอ โสมมเหศักดิ์ และพระธาตุวัดกลางอุดมเวทย์ ด้านเครื่องมือเครื่องใช้ในพิธีกรรม มีขันห้า ขันแปด เป็นสิ่งของที่กำหนดให้ใช้ในทุกพิธีกรรมส่วนเครื่องมือ เครื่องใช้อย่างอื่นขึ้นอยู่กับลักษณะของพิธีกรรม ในด้านลำดับขั้นตอนของพิธีกรรมนั้น พิธีกรรมบางพิธีกรรม มีลำดับขั้นตอนของการกระทำไม่ซับซ้อน เช่น พิธีกรรมในประเพณีการเลี้ยงมเหศักดิ์ เป็นต้น

คติความเชื่อจากองค์ประกอบของประเพณีพิธีกรรมทั้งหมด เป็นคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องผี เป็นประการสำคัญ แต่ทั้งนี้ก็ยังมีเชื่อที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ผสมผสานอยู่ด้วย เพราะจากการประกอบพิธีกรรมทั้งหมดของชาวพนมไพร ล้วนสืบเนื่องมาจากความเชื่อว่า มเหศักดิ์เป็นผีที่มีอำนาจสูงกว่าผีทุกชนิดในชุมชน เป็นเจ้าผีผู้ปกครองบ้านเมือง และมีฐานะเทียบเท่ากับเทพชั้นสูงของศาสนา

ความสัมพันธ์ในส่วนบุคคลนั้น มเหศักดิ์มีบทบาทช่วยเหลือในด้านการรักษาโรคภัยไข้เจ็บโดยใช้วิธีทางไสยศาสตร์ เป็นที่ปรึกษาหารือ และช่วยตัดสินใจในปัญหาสำคัญของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องการทำมาหากิน ส่วนความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตส่วนรวมหรือสังคมนั้น มเหศักดิ์เป็นความเชื่อที่มีการยอมรับตั้งแต่ระดับครอบครัว เครือญาติ จนถึงกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้น มเหศักดิ์ จึงเป็นเครื่องมือสนับสนุนส่งเสริมความเป็นเอกภาพและสัมพันธ์ภาพของสังคม

วิกรณ์ มากดี (2536) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีบุญเบิกฟ้า จังหวัดมหาสารคาม โดยศึกษาจากเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์ และการสังเกต ผลการวิจัยสรุปได้ว่าการจัดงานประเพณีบุญเบิกฟ้า ได้จัดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2527 ที่บ้านแบก ตำบลนาทอง อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม โดยได้นำลักษณะการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรที่ชาวไร่ ชาวนาในภาคอีสานเคยปฏิบัติในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 มาเป็นแนวทางในการฟื้นฟูและปรับปรุงพัฒนาขึ้นใหม่ โดยเน้นถึงความสำคัญในการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับเกษตรกร และให้เกษตรกรเห็นความสำคัญในการใช้ปุ๋ยคอก ซึ่งเป็นปุ๋ยธรรมชาติมาใช้บำรุงดิน จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา จังหวัดมหาสารคามจึงได้นำงานประเพณีบุญเบิกฟ้ามาจัดเป็นงานเทศกาล ประเพณีที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ประจำจังหวัด โดยจัดเป็นงานเทศกาลเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวตามนโยบายของรัฐบาล จุดเด่นที่สำคัญของการจัดงานประเพณีบุญเบิกฟ้า คือการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตร ซึ่งองค์ประกอบของการประกอบพิธีกรรมในงานประเพณีบุญเบิกฟ้า ทั้งในส่วนในช่วงระยะเวลา สถานที่ บุคคล สิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนลำดับขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม มีความเกี่ยวข้องอยู่กับความเชื่อเรื่องฟ้าไขประตูล้ำฟ้าฝนให้ฝนตก

เป็นครั้งแรกในรอบปี ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 และมีลักษณะเป็นประเพณีตามปฎิทิน สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมก็มีลักษณะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญคือ ผู้ที่มาทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมซึ่งมีสถานะสมมุติเป็นพราหมณ์ที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางติดต่อกับเทพเจ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และแฝงไว้ด้วยคติความเชื่อที่เกี่ยวกับความเป็นสิริมงคลและการสร้างความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรเป็นประการสำคัญ

มนัสกมล ทองสมบัติ (2535) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีพะซุ ของชาวผู้ไทย บ้านหนองหญ้าไซ ตำบลหนองหญ้าไซ อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยศึกษาจากเอกสาร และการเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์ และการสังเกต ผลการวิจัยสรุปได้ว่า

1) ด้านองค์ประกอบและขั้นตอนของงานพะซุนั้น ทำให้ทราบว่างานพะซุของชาวผู้ไทยนั้นมียุคประกอบอยู่หลายอย่าง เช่น ด้านวัตถุที่เกี่ยวข้อง ด้านตัวบุคคล ด้านเวลา ด้านสถานที่ ด้านความเชื่อ สิ่งเหล่านี้ชาวผู้ไทยจะให้ความสำคัญในด้านการประพฤติปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง ส่วนในด้านของขั้นตอนที่ปฏิบัติกันมานั้นเป็นขั้นตอนที่ละเอียดอ่อน ซึ่งไม่มีการละเว้นจะปฏิบัติกันทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการสูตรขวัญ การผูกข้อต่อแขน การเขียนเขย การล้างเท้าเขย การสมมา การเลี้ยงผี ชาวผู้ไทยจะถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดกันตลอดมา

2) ด้านคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของงานพะซุชาวผู้ไทยนั้นทำให้ทราบว่าในประเพณีของงานพะซุนั้นมีคติความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ มากมายเป็นดังนี้ว่า ความเชื่อด้านวัตถุ ด้านบุคคล ด้านเวลา ด้านสถานที่ ความเชื่อด้านสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่สำคัญของชาวผู้ไทยได้แก่การนับถือผี การนับถือผีนี้จะแทรกอยู่ทุกขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับงานพะซุ ทางด้านพิธีกรรมในงานพะซุนั้นก็จะมีหลายลำดับขั้นตอน เช่น การบัก การโอย การมอบหีบไขไ้ฟ้า การกินดอง การกินกั่ว การกินทอด การล้างเท้าเขย-สะไก่ การสมมา การสูตรขวัญผูกแขน การปูที่นอน การเขียนเขย การรับเขียน การล้างเท้าเขย เหล่านี้เป็นต้น

3) ด้านความสัมพันธ์ของงานพะซุกับวิถีชีวิตของชาวผู้ไทยนั้น ทำให้ทราบว่าชาวผู้ไทยมีการดำเนินชีวิตประจำวันกันอย่างสงบ เป็นผู้ที่ชอบความสันโดษชอบความสะอาดยึดถือประเพณี นับถือญาติพี่น้อง ในยุคสมัยที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมเทคโนโลยี นั้นชาวผู้ไทยก็สามารถรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่นมาใช้ในสังคมของพวกเขาได้อย่างเหมาะสม

สุดาพร หงษ์นคร (2539) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีพิธีกรรมการเข้าทรงพ่อพญาสี่เขียว ของชาวไทยยวนบ้านสี่คิ้ว ตำบลสี่คิ้ว อำเภอสี่คิ้ว จังหวัดนครราชสีมา โดยศึกษาจากเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์ และการสังเกต ผลการวิจัยสรุปได้ว่าประเพณีพิธีกรรมการเข้าทรงพ่อพญาสี่เขียวของชาวไทยยวนบ้านสี่คิ้วมี 3 พิธีกรรมคือ พิธีกรรมการเข้าทรงปกติ พิธีกรรมงานไหว้ครูพ่อพญาสี่เขียว และพิธีกรรมงานเลี้ยงพ่อพญาสี่เขียว

ประจำปี พิธีกรรมการเข้าทรงปกติสามารถจัดให้มีขึ้นได้ทุกวัน ยกเว้นวันพระซึ่งใช้สถานที่บ้านร่างทรงเป็นที่ประกอบพิธีกรรม โดยลูกบ้านหลานเมืองต้องจัดตั้งขัน 5 พร้อมด้วยคำบูชาครูอีก 24 บาท เพื่อสักการะดวงวิญญาณของพ่อพญาสี่เขียวเป็นพิธีกรรมเฉพาะในกลุ่มผู้ศรัทธาใกล้ชิดจัดขึ้นที่บ้านร่างทรงในวันเพ็ญ เดือน 12 ของทุกปี มีการจัดตั้งเครื่องสังเวกระยาบวบวงสรวงส่วนพิธีกรรมงานเลี้ยงใหญ่ประจำปีนั้น กำหนดจัดงานในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี เป็นงานพิธีกรรมชุมชนที่มีคณะกรรมการจัดงานเป็นผู้ดำเนินการ มีการจัดตั้งเครื่องสังเวกระยาบวบวงสรวงอย่างอลังการ ณ บริเวณประรำพิธีสี่แยกตลาดสดอำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา และยังถือเป็นวันงานทำบุญกลางบ้านประจำปีด้วย โดยภาคเช้าเข้าทรงพ่อพญาสี่เขียวที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวไทยชนบ้านสีคิ้ว มีทั้งหมด 13 พิธีกรรม ดังนี้คือ การทำนายทายทักโชคชะตาราசி การบนบานศาลกล่าว การขอฤกษ์ยามมงคล การจัดตั้งศาลพระภูมิ การตรวจชะตาราசிของผู้ป่วยหนัก การตรวจดูสิ่งของสูญหาย การเบิกเนตรเจ้าแม่กวนอิม การรักษาโรคภัยไข้เจ็บการติดต่อกับเจ้าที่หรือองค์เทพต่างๆ การเจิมรถยนต์ การปรึกษาปัญหาครอบครัว และการสะเดาะเคราะห์ จากความเชื่อความศรัทธาในเรื่องผีบรรพบุรุษเดียวกัน แล้วแสดงออกในรูปแบบประเพณีพิธีกรรม นอกจากเป็น การสร้างสัมพันธ์ภาพอันดีระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วยังเป็นการรวมผู้คนให้มาร่วมพิธีกรรม สร้างเป็นวัฒนธรรมทางศาสนา เพื่อกำหนดให้สมาชิกในสังคมถือปฏิบัติในแนวทางเดียวกัน อันเป็นการสนองตอบความต้องการของมนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เหมาะสมกับวิถีชีวิตไทยๆ